

ALBIN LESKY
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ

Πρὶν ἐξετάσουμε τὰ προβλήματα τῆς γένεσης καὶ τὴν ἐσωτερικὴ μορφή τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδη, εἶναι ἀναγκαία μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῆς κατανομῆς τοῦ ὕλικου.

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς (*Πρὸς Πομπ.* σ. 234 U.-R.) κατηγόρησε δασκαλίστικα τὸν Θουκυδίδη ὅτι, ἀντὶ νὰ διηγηθῆ τὰ πράγματα μὲ τάξη σύμφωνα μὲ τὴν σειρά τους, ἄλλαξε μὲ φανερὴν αὐθαιρεσία τὴν συνέχεια τῶν γεγονότων στὴν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου του. Στὴν πραγματικότητα αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ μέρος μᾶς δείχνει πόσο γιὰ τὸν Θουκυδίδη τὸ καθῆκον τοῦ ἐρευνητῆ εἶναι πιὸ σημαντικὸ ἀπὸ τοῦ παρουσιαστῆ.

Οἱ πρῶτες φράσεις περιλαμβάνουν τὴν διαπίστωση ὅτι ὁ πόλεμος ἀνάμεσα στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Σπάρτη συγκλόνισε τὸν ἑλληνικὸ κόσμον καί, πέρα ἀπὸ αὐτόν, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀνθρωπότητας, σὲ βαθμὸν ποὺ ξεπερνοῦσε πάρα πολὺ ὅλα τὰ περασμένα. Ὁ Θουκυδίδης ὅμως δὲν τὸ προβάλλει αὐτὸ σὰν ἓναν ἐντυπωσιακὸν ἰσχυρισμό, ἀλλὰ προσθέτει ἀμέσως τὴν ἀπόδειξη ἀπὸ τὴν ἱστορία. Εἶναι τὰ κεφάλαια 2-19 τῆς «ἀρχαιολογίας»⁴⁰⁰, ὅπως τὴν λέν. Ἐδῶ μιὰ σύντομη ἔκθεση τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπὸ τὶς πρωιμότατες ἀρχές ὡς τὴν ἐποχὴ του σκοπὸν ἔχει νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἐξαιρετικὴ σημασία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου σὲ σύγκριση μὲ

398. Λάθος ὁ SCHMID, 5, 15.

399. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Μαρκελλίνο, Πλουτ., *Κίμ.* 4. Πaus. 1, 23, 9.

400. E. TÄUBLER, *Die Archäologie des Thuk.* Λειψ. 1927. FR. BIZER, *Untersuchungen zur Archäologie des Thukydides.* Darmstadt 1968.

τὰ προηγούμενα ἐγχειρήματα. Σὰν σὲ μιὰν οὐβερτούρα ἀκούονται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν «ἀρχαιολογία» διάφορα θέματα, πνευματικὰ καὶ πραγματολογικά, ποὺ εἶναι ἀποφασιστικὰ γιὰ ὁλόκληρο τὸ ἔργο. Στὸ πρῶτο πλάνο βρίσκεται τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας τῆς δύναμης, ὅπου μὲ τὸν ὄρο δύναμη νοεῖται πέρα πέρα ἢ πολεμικὴ ἱκανότητα. Ὁ HERMANN STRASBURGER⁴⁰¹ ἔστρεψε τὴν προσοχή μας στὸ πῶς ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ παράγοντα, ποὺ κυριαρχοῦσε πολὺν καιρὸ στὴν νεότερη ἱστοριογραφία, πραγματικὰ εἰσάγεται ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη. Στὴν «ἀρχαιολογία» προβάλλει ἤδη καὶ ἡ βασικὴ σκέψη τοῦ ἔργου, ὅτι δύναμη στὸν αἰγαιακὸ χῶρο σημαίνει προπάντων τὴν θαλασσινὴ δύναμη. Ἔτσι λοιπὸν ὁ Θουκυδίδης προτάσσει τὴν δημιουργία ἐνὸς θαλασσινοῦ κράτους ἀπὸ τὸν Μίνωα, ζωγραφίζοντας συγχρόνως μιὰν εἰκόνα, ποὺ τὸ ἱστορικὸ της περιεχόμενο εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὸ ἀποτιμήσουμε σωστὰ μόνο ὕστερα ἀπὸ τὶς μεγάλες κρητικὲς ἀνασκαφὲς γύρω ἀπὸ τὴν στροφή τοῦ αἰῶνα μας. Τὸ θαλασσινὸ θέμα ἐξακολουθεῖ νὰ μένη καὶ παραπέρα στὸ προσκήνιο τῆς ἔκθεσης, ἢ ὁποῖα φτάνει ὡς τοὺς Περσικοὺς πολέμους, καὶ διαφωτίζει ἐπίσης σύντομα τὴν ἀποχωριστικὴν τάση τῆς σπαρτιατικῆς καὶ ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς ὕστερα ἀπὸ τὸν κοινὸν ἀγῶνα.

Ὅταν ὁ Θουκυδίδης ἀρχίζει τὴν «ἀρχαιολογία» περιγράφοντας πολὺ πρωτόγονες συνθῆκες ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες λείπουν ἀκόμα οἱ μόνιμες κατοικίες, γιὰ νὰ ζωγραφίσῃ ὕστερα, μὲ τὴν καταστολὴ τῆς πειρατείας καὶ τὴν διαμόρφωση μεγάλων κέντρων δύναμης, τὴν ἀνάπτυξη μεγαλύτερης ἀσφάλειας καὶ τάξης, παραδέχεται ἔτσι τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι σταθερὴ πρόοδος ἀπὸ μιὰν ἀρχικὴν πρωτόγονη κατάσταση πού, σὰν ἀντεικόνα τῆς μυθικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡσίοδου γιὰ τὶς ἡλικίες τῆς παρακμῆς τοῦ κόσμου, τὴν εἶδαμε νὰ ἐκπροσωπῆται στὸν κύκλο τῆς σοφιστικῆς ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Πρωταγόρα. Ἡ πρόοδος αὐτὴ περιγράφεται στὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ προπάντων σὰν δημιουργία δύναμης καὶ δὲν συνοδεύεται ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἠθικὸ διακριτικόν.

Μὲ ἐπιστημονικὴ στάση ὁ Θουκυδίδης προσπαθεῖ νὰ δώσῃ στὶς διηγήσεις του τέλεια βεβαιότητα (τὸ σαφές). Αὐτὴ ἐξασφαλίζεται ἱκανοποιητικὰ μὲ αὐτοψία τῶν σύγχρονων γεγονότων ἢ μὲ τὴν μαρτυρία ἐκείνων ποὺ εἶχαν πάρει μέρος οἱ ἴδιοι σ' αὐτά. Αὐτὸ εἶναι πιὸ δύσκολο στὴν ἔκθεση τοῦ παρελθόντος, κι ἐδῶ ὅμως στόχος του μένει ἡ πειστικὴ ἀπόδειξη (τεκμήριον). Βαρυσήμαντα ἢ λέξη πλαισιώνει στὸ κεφ. 1 καὶ 21 τὴν «ἀρχαιολογία». Ἀποδείξεις ὅμως σὰν κι αὐτὲς ποὺ προσφέρουν τὰ ἔγγραφα, ὑπάρχουν μόνο σὲ εὐνοϊκὲς περιπτώσεις. Ἄλλιῶς πρέπει ὁ στόχος νὰ ἀναζητηθῆ πιὸ βαθιὰ καὶ νὰ ἀποβλέψουμε πρὸς τὸ εὐλόγο ἀντὶ πρὸς τὸ βέβαιο. Τὸ εὐλόγο (εἰκὸς) ὅμως πετυχαίνεται μὲ μιὰν ἐμπειρία (εἰκάζειν), ποὺ ἡ σοφιστικὴ διδασκαλία σὲ στενὸν σύνδεσμο μὲ τὴν δικαστηριακὴ πράξη τὴν εἶχε ἀνεβάσει σὲ σημαντικὴν ἀκμὴ. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ φαντασθοῦμε τὸν Θουκυδίδη χωρὶς τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς σοφιστικῆς, κι αὐτὸ θὰ γίνῃ ἀκόμα μὲ πολλοὺς τρόπους φανερὸ στὴν πορεία τῆς ἔκθεσής μας. Μολαταῦτα πρέπει ἀμέσως νὰ διατυπώσουμε μιὰν σημαντικὴ ἐπιφύλαξη· ὁ σοφιστικὸς ρήτορας ζητᾶ νὰ ζυπνήσῃ ἐκείνην τὴν

401. <Die Entdeckung der pol. Geschichte durch Thuk.>, *Speculum* 5, 1954, 395.

έντύπωση τῆς πιθανοφάνειας, πού εἶναι ἐπιθυμητή γιά τοὺς σκοπούς του· ὁ Θουκυδίδης ἀπεναντίας ζητᾷ μὲ τὴν μέθοδο τοῦ εἰκάζειν νὰ φτάσῃ τόσο κοντὰ στὴν ἀλήθεια, ὅσο τοῦ εἶναι δυνατό. Ὑποδειγματικὴ γι' αὐτὸ εἶναι ἡ πραγμάτευση τοῦ Τρωικοῦ πολέμου. Χωρὶς νὰ παίρνη ἀσυζήτητα τὸν Ὅμηρο σὰν ἱστορικὴν πηγὴ, προσπαθεῖ μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ ὅλων τῶν καθαρὰ μυθικῶν στοιχείων τῶν διηγήσεων νὰ κερδίσῃ τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἱστορικῶν γνώσεων. Στὸ σημεῖο αὐτὸ κι ἐκεῖνος φτάνει σὲ μιὰν ἐξίσου ἀβέβαιη περιοχὴ, ὅπως κι ἐμεῖς οἱ σημερινοί, καὶ ὁ προβληματισμὸς του εἶναι καὶ δικός μας.

Ἀκολουθοῦν τρία κεφάλαια (20-22) πού ἀποτελοῦν μιὰν κλειστὴ ἐνότητα. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐδῶ ἀκόμα μιὰν φορὰ καθορίζεται ἡ σημασία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὰ συνδέει μὲ τὰ προηγούμενα· ὡστόσο τὴν ιδιαίτερή τους ὄψη τὴν παίρνουν μὲ τὸ ξεκαθάρισμα τῶν μεθόδων μὲ τίς ὁποῖες ὁ ἱστορικὸς ἐλπίζει νὰ πετύχῃ τὸν σκοπὸ του, καὶ μὲ τὸν καθορισμὸ αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. Τὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ ἔχῃ μεγάλη σημασία γιά μᾶς ἀργότερα.

Τὸ κεφ. 23 ἀποτελεῖ μιὰν ὁμαλὴ μετάβαση. Ἄλλην μιὰ φορὰ τονίζεται τὸ μέγεθος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος ἐξαίρεται ἐδῶ ιδιαίτερα ἀπέναντι στοὺς Περσικούς, καὶ ὕστερα ὁ Θουκυδίδης μπαίνει στὴν ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἐδῶ βρίσκεται ἐκεῖνος ὁ ἀξιομνημόνευτος διαχωρισμὸς τῶν ἐπιμέρους αἰτιῶν, πού ὀδήγησαν στὴν διακοπὴ τῆς τριαντάχρονης εἰρήνης τοῦ 446/5, ἀπὸ τὴν καθαυτὸ ἀρχικὴ αἰτία πού βρίσκεται πολὺ βαθιὰ μέσα στὴν φύση τῶν πραγμάτων (*ἀληθεστάτη πρόφασις*), πού ἔσυρε τὴν Σπάρτη στὸν πόλεμο μὲ τὴν ἀναγκαιότητα ἐνὸς φυσικοῦ φαινομένου, ἐναντίον τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων πού αὐξανόταν ἀπειλητικά⁴⁰².

Συνεχίζοντας δίνει πρῶτα μιὰν ἔκθεση τῶν αἰτιῶν καὶ διαγράφει τὴν γραμμὴ ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου (24-87). Τὴν πρώτη σύγκρουση τὴν προκαλοῦν οἱ φιλονεικίες ἀνάμεσα στὴν Κόρινθο καὶ τὴν Κέρκυρα, ὕστερα ἀκολουθοῦν οἱ ἐχθροπραξίες ἀνάμεσα στὴν Κόρινθο καὶ τὴν Ἀθήνα, πού αὐτὲς ἀφοροῦσαν τὴν Ποτίδαια. Συγκαλεῖται μιὰ συνέλευση, στὴν ὁποία οἱ Πελοποννήσιοι σύμμαχοι παραπονιοῦνται στὴν Σπάρτη, πού εἶναι ἡ ἡγετικὴ τους δύναμη, ἐναντίον τῆς Ἀθήνας. Σὲ διαστάσεις πού δὲν τίς ἐπανάλαβε πιά ἔτσι, ὁ Θουκυδίδης ἔδωσε ἐδῶ μὲ τέσσερις λόγους, πού συγκροτοῦνται σὲ δυὸ μεγάλες ἀντιθέσεις, μιὰν ἀνάλυση τῶν κινητήριων δυνάμεων καὶ τῶν δυναμικοπολιτικῶν προϋποθέσεων τοῦ μεγάλου ἀγῶνα. Μιλοῦν μπροστὰ στὴν συνέλευση τῶν συμμάχων ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Κορίνθου κι ἐναντίον του ἕνας ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἀπεσταλμένους, οἱ ὁποῖοι βρίσκονταν στὴν Σπάρτη γιὰ ἄλλην ὑπόθεση· μιλοῦν ὕστερα στὴν συνέλευση τῶν Λακεδαιμονίων ὁ βασιλιάς Ἀρχίδαμος, πού ζυγίζει προσεκτικὰ τὰ μέσα τῆς ἀθηναϊκῆς δυνάμεως, καὶ ἐναντίον του ὁ ἔφορος Σθενελαΐδας σὰν φανατικὸς πολεμόχαρος.

Ξανά τὸ κεφ. 88 χρησιμεύει σὰν μιὰ ὁμαλὴ μετάβαση. Οἱ Σπαρτιάτες ἀποφάσισαν τὸν πόλεμο, δὲν πῆραν ὅμως τὴν ἀπόφαση αὐτὴν τόσο πολὺ γιὰ χάρη τῶν συμμάχων τους ὅσο γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀπειλητικὴ ἄνοδο τῆς ἀθηναϊκῆς δυνάμεως, ὥσπου ἦταν ἀκόμα καιρὸς. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ μὲ τὴν μορφή τῆς

402. A. ANDREWES, <Th. on the Cause of the War>, *Class. Quart.* N. S. 9, 1959, 223.

κυκλικῆς σύνθεσης ξαναγυρνᾷ στις πραγματικὲς αἰτίες πού τις εἶχε ἤδη ἀναφέρει στὸ κεφ. 23. ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη προπαρασκευάζει τὴν ἀκόλουθη περιγραφή τῆς Πεντηκονταετίας.

Ἔστι αὐτὴ ἡ ἔκθεσις (89-118)⁴⁰³ τῶν πέντε σχεδὸν δεκαετιῶν ἀνάμεσα στὴν νίκη ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἐλληνικοῦ πολέμου διασπᾷ τὴν πορεία τῆς ἀφήγησης, τὸ διαπιστώνει ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης (91: *ἐκβολὴ τοῦ λόγου*). Τὴν παρέκβαση τὴν δικαιολογεῖ μὲ δυὸ τρόπους. Ὁ ἓνας εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ τμῆμα τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας γενικὰ μὲν ἦταν παραμελημένο, τὸ πραγματεύθηκε ὅμως ὁ Ἑλλάνικος χωρὶς ἀκρίβεια στὴν *Ἀτθίδα* του, καὶ ὁ δεύτερος –καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ ἀποφασιστικὸς λόγος– ἡ δυνατότητα νὰ ἀναπτύξη ἔτσι τὴν γένεση τῆς ἀθηναϊκῆς δύναμης.

Τὸ τελικὸ μέρος τοῦ πρώτου βιβλίου (119-146) τὸ φυλάγει γιὰ τις τελευταῖες διαπραγματεύσεις πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὅπου πάλι δυὸ δημηγορίες μὲ δυνατὴν ἀντίθεση ἀποτελοῦν τὸ κέντρο τοῦ βάρους. Ὁ Κορίνθιος ρήτορας, μὲ τις ἐξηγήσεις του γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ πολέμου καὶ τις εὐνοϊκὲς προοπτικὲς του ὁδηγεῖ τὴν συνέλευση τῶν συμμάχων στὴν ἀπόφαση νὰ ἀναλάβουν τὸν πόλεμο στὸ πλευρὸ τῆς Σπάρτης, ἐνῶ ὁ Περικλῆς στὸν πρῶτο ἀπὸ τοὺς τρεῖς λόγους του⁴⁰⁴ ζυγίζει τις προοπτικὲς ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ πλευρὰ καὶ ἀναπτύσσει τὰ βασικὰ γνωρίσματα ἐκείνου τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου, μὲ τὸ ὅποιο, σύμφωνα μὲ τὴν πεποίθηση τοῦ Θουκυδίδη, ἦταν ἀδιάσπαστα δεμένη ἡ ἐπιτυχία: τέλεια ἐκμετάλλευση τῆς ὑπεροχῆς στὴν θάλασσα, στὴν ξηρὰ ὅμως καθαρὴ ἄμυνα, στηριγμένη στὴν ἰσχυρὴ ὀχύρωση τῆς Ἀθήνας.

Οἱ τελευταῖες διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Σπάρτη δίνουν τὴν εὐκαιρία στὸν Θουκυδίδη νὰ παρεμβάλῃ σ' αὐτὸ τὸ τμῆμα διηγήσεις γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Πausanία καὶ τοῦ Θεμιστοκλῆ. Καὶ τις δυὸ πολὺ δικαιολογημένα, γιατί οἱ ἄνδρες αὐτοὶ εἶχαν παίξει ἓναν διαφορετικὸ βέβαια, ὅπωςδήποτε ὅμως σημαντικὸν ρόλο στὴν προπαρασκευὴ τῆς ἀττικῆς ναυτικῆς συμμαχίας.

Μὲ τὸ δεύτερο βιβλίο τῆς διαίρεσης πού ἔχουμε, ἀρχίζει ἡ περιγραφή τῶν πολεμικῶν γεγονότων, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ πρῶτο ἦταν ἡ νυχτερινὴ ἐπιδρομὴ τῶν Θηβαίων ἐναντίον τῶν Πλαταιῶν τὴν ἀνοιξη τοῦ 431. Ἐδῶ ὁ Θουκυδίδης χρησιμοποιεῖ ὅλα τὰ τότε πιθανὰ μέσα χρονολόγησης, γιατί παραθέτει τὴν ἰέρεια τῆς Ἡρας τοῦ Ἄργους, τὸν ἔφορο τῆς Σπάρτης, καὶ τὸν Ἀθηναῖο ἐπώνυμον ἄρχοντα. Ἔτσι τὸ σημεῖο τοῦ ξεκινήματος εἶναι τόσο στέρεια δεμένο, ὅσο αὐτὸ ἦταν δυνατό τότε. Ὡστόσο ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ὁ Θουκυδίδης ἀποφεύγει γενικὰ αὐτὰ τὰ χρονολογικὰ μέσα (πβλ. ὅμως 5, 25) καὶ ἐξιστορεῖ τὰ γεγονότα μὲ βάση τὴν διαίρεση τοῦ ἔτους σὲ καλοκαίρι καὶ χειμῶνα. Τοῦ φαινόταν τόσο σημαντικὸ νὰ κάμῃ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο εὐκολοθεώρητη τὴν πορεία τοῦ μακροῦ πολέμου, ὥστε ἀνέχθηκε μερικὰ μειονεκτήματα αὐτῆς τῆς διαίρεσης τῆς ὕλης σύμφωνα μὲ τὸ ἔτος. Ἔτσι βρίσκεται σχεδὸν στὴν ἀνάγκη νὰ διαμοιράσῃ τὴν μακρόχρονη πολιορκία τῶν Πλαταιῶν μέ-

403. P. K. WALKER, <The purpose and method of the pentekontaetia in Thuc. book I>, *Class. Quart.* 7, 1957, 27.

404. H. HERTER (βλ. παρακ.).